

1999. – 230 s.

45. Bruski J. J. Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924) / J. J. Bruski. – Kraków : Arcana, 2004. – 600 s.
46. Legieć J. Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej 1920 roku / J. Legieć. – Toruń : Adam Marszałek, 2002. – 207 s.

Одержано редакцією 24.01.2014

Прийнято до публікації 15.05.2014

Аннотация. *Боримский В. В. Польско-украинский союз 1920 г. в современной польской историографии.* Статья сосредоточена на посткоммунистической польской историографии польско-украинского союза 1920 г. Автором рассматриваются главные направления в современной польской историографии данного вопроса. Статья затрагивает как специальные исторические исследования, так и публицистику.

Ключевые слова: польско-украинский союз, 1920 г., посткоммунистическая историография, Польша

Summary. *Borymski V. Ukrainian-Polish Defensive Alliance of 1920 in Polish post-communist historiography.* The article is focused on the one of the most controversial moments in the history of the Ukrainian-Polish relations of the interwar period. It is an attempt to review the political thought and historiography of the problem of the Ukrainian-Polish Defensive Alliance 1920. The author views the main directions of historiography and publicists literacy in Poland after 1989. The article treats with a wide range of topics: forming of Ukrainian military units in Poland, Polish-Ukrainian military cooperation, intern camps for Ukrainians, Polish influence on the Ukrainian revolution 1917–1921. The major task of this study is to reconstruct a way of understanding by Poles the Alliance with Ukrainians and way of reflection of Ukrainian state. It would be thus of interest to study history of Ukrainian revolution. The author came to the conclusion that west Ukrainian lands were the Gordian knot in Polish-Ukrainian relations, but only a few scientists made bold to say that Polish territory pretensions were one of the factors that destroyed Ukrainian state. It is necessary to mention that in-depth study of the Polish-Ukrainian military cooperation in 1920 the Polish scientist are the undisputed leaders.

Key words: Ukrainian-Polish Defensive Alliance, post-communist historiography, Poland

УДК 930.1(477)(=16)

К. В. Івангородський

ЕТНОІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

У статті проаналізовані етноісторичні аспекти у сучасній українській історіографії Київської Русі.

Ключові слова: Київська Русь, етнічна історія, східні слов'яни, давньоруська народність, історіографія

Постановка проблеми. Зміна методологічних векторів української історичної науки наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. зумовила необхідність не лише очищення вже накопчених знань від ідеологічних нашарувань попередньої доби, але й створення нової подібної оболонки, щоправда вже в національно-патріотичному обрамленні. Тому непоодиноким явищем став багато в чому штучний поворот від класової боротьби, пригноблених у «спільній колісці» феодалізмом, східних слов'ян – до першої «національної держави» українців в особі Київської Русі. Втім, за наступні два десятиліття пристрасті поволі згасли, а киеворуська проблематика, в основному, зосередилася в руслі виваженого наукового аналізу, визначальною рисою якого відтепер був плюралізм думок. Звідси й та неоднозначність, що характеризує варіативність інтерпретацій етнічних і етносоціальних процесів давньоруської доби сучасними українськими фахівцями-істориками, археологами, етнологами, антропологами та навіть лінгвістами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри помітний сплеск історіографічних студій у сучасній Україні, далеко не всі проблеми мають відповідну наукову рефлексію, що стосується й етноісторичної специфіки Київської Русі. З іншого боку, не доводиться також констатувати й її цілковиту відсутність, оскільки певним чином історіографічний аналіз

цієї проблеми присутній у розробках тих сучасних українських науковців, які присвячені власне означеній проблематиці. Насамперед, це стосується таких учених, як В. Баран, Л. Залізник, Д. Козак, С. Макарчук, О. Моця, В. Ричка, О. Толочко, П. Толочко та ін. Окремо варто виділити історіографічні дослідження Н. Бондаренко [1] та Н. Юсової [2], де у відповідних підрозділах подано аналіз і сучасних студіювань відносно етноісторичних аспектів розвитку Київської Русі, і зокрема концепції давньоруської народності.

Мета статті полягає в аналізі сучасних інтерпретацій українськими істориками етнічної складової розвитку східнослов'янських спільнот у межах такої європейської середньовічної держави, як Київська Русь. Особлива увага при цьому акцентується на дискусіях відносно етноісторичної концепції «давньоруської народності», що стала сьогодні, по суті, своєрідним «камнем спотикання» для всієї східнослов'янської (в тому числі й української) історіографії.

Виклад основного матеріалу. Передусім, вважаємо за потрібне, в рамках аналізу сучасної української історіографії зазначеної проблематики, зупинитися на тенденції її надмірної політизації й ідеологізації. Щоправда, не можна не відзначити, що згадана традиція має доволі давнє коріння, починаючи ще з дискусій довкола так званої «норманської теорії» у середині XVIII ст. Помилково буде також стверджувати, що ця проблема властива лише сучасній українській історіографії. Не менший політичний градус довкола цього спостерігається й у середовищі російського наукового істеблішменту [3, 302–303]. Деякі білоруські історики також демонструють тенденції до подібного «сепаратизму», проте поки що «офіційна» історіографія не сприяє їм.

Не в останню чергу така ситуація пов'язана з відмовою від однобічного методологічного трактування проблеми етногенезу східних слов'ян. Адже, крім появи невідомих раніше дослідницьких перспектив, з'явилася й певна теоретична розгубленість частини вчених, які сформували власні практики за радянських часів. Певним виходом з цієї ситуації, як вважає, наприклад Н. Бондаренко, стало «прагнення ідеологізувати науку вже в новому, націоналістичному ключі» [1, 7]. Причому, на переконання О. Толочка, «лише в нашому випадку ідеологи попереднього нарративу виявилися найуспішнішими практикантами національної історії» [4, 25].

Разом з тим процес «націоналізації» історії означає не лише пошук та кристалізацію власної ідентичності, але й ідентифікацію тих, хто мав бути виведений за рамки «своєї» спільноти. Внаслідок цього, як слушно зауважує Г. Касьянов, етнічні та культурні індикатори цілком природно слугували засобом «іншування» як для професійних істориків, так і для політиків та ідеологів. Формування образу етнічного Іншого стало невід'ємною частиною і культурної, і політичної мобілізації, реалізації політики пам'яті у новопосталих державах. До того ж значна частина професійної історичної спільноти стала у цьому сенсі не лише виконавцем відповідного «державного замовлення», але й істотним фактором впливу на формування цього замовлення [5, 15]. Відтак, етнічна історія східних слов'ян і надалі залишається більше ідеологічним витвором, оберненим у формулу наукового знання, аніж останнім.

Нарікають, насамперед, на надмірну заполітизованість історії етнічного розвитку Київської Русі. Згідно спостереження П. Толочка, ця складна сама по собі тема часто ставала об'єктом політичних і націоналістичних спекуляцій, із намаганням утвердити постулат незмінності етнічної ситуації від раннього середньовіччя до наших днів. Інтерполяція ж сучасної етнополітичної ситуації на далеке минуле, на думку українського академіка, призводить до того, що «український» Київ і Київська Русь протиставляються «російському» Володимирі і Північно-Східній Русі або «білоруському» Полоцьку [6, 14]. Свій руйнівний вплив на об'єктивне висвітлення цієї проблеми, таким чином, політична кон'юнктура має дотепер.

Крім цього, надмірна пафосність або проповідь винятковості (месіанства) українців, що також нерідко зустрічається останнім часом у літературі, завдає фаховим пошукам істини не меншої шкоди. Подібні публікації не лише вводять і науковців, і суспільство загалом в оману, але й зумовлюють скептичне ставлення до української історичної науки. Втім, слід погодитись із В. Бараном і Я. Бараном, що, з іншого боку, подекуди «нас намагаються прив'язати, буквально прищепити до інших сусідніх народів, переконати нас і світову громадськість в тому, що ми їхня менша чи молодша частина, відмовляючи українському народові в самотності його етнічного та історичного розвитку» [7, 5]. Отже, проблема заангажованості національної історіографії не є винятково «внутрішньою», а багато в чому зумовлена й ет-

ноісторіографічними стереотипами сусідніх історіографій. З огляду на це, подолання заполютизованості, зокрема етнічної історії Київської Русі, можливе лише завдяки толерантному, неупередженому та фаховому діалогу між представниками всіх сучасних східнослов'янських історіографій і не тільки їх.

Окреслена вище ситуація з ідеологічним плюралізмом, який кардинально змінив українську історіографію за останні десятиліття, покликана до життя й нові тенденції у сфері дослідження етногенезу східних слов'ян домонгольської доби. Щоправда, не всі з них адекватно підходять до свого наукового предмету дослідження. З погляду В. Рички, через потрясіння початку 1990-х рр. «стараннями професійних патріотів і вчорашніх компартійних пропагандистів» було створено багато «білянаукових праць, покликаних подавити і, сказати б, поліпшити українську історію». Подібними намаганнями «виправити» українську історію цей дослідник пояснює і «сплеск міфоманії у пострадянському історіографічному просторі, якою Європа перехворіла ще наприкінці XVIII – на початку XX ст.» [8, 22].

У принципі, як зауважує Л. Зашкільняк, уся історіографія міфологічна, адже на певний період часу відображає лише культурний стан, погляди, традиції, присутні на цей момент у певній спільноті [4, 29]. Однак, на жаль, у сучасній українській історіографії спостерігається тенденція не до створення національного міфу засобом фахового історіописання, а до звичайного вигадування історичної минувшини, де досить часто етногенез і українців, і решти слов'ян починається заледве не з палеоліту. З іншого боку, подібні фантазування зумовлюють появу певного історіографічного скептицизму, коли пропонується взагалі відмовитися від «вплітання» до національного наративу доби Київської Русі. Досить яскраво це демонструє «репліка» В. Арістова, відносно порушеного ним питання: якої Київської Русі потребує Україна? Згідно неї, постає ще одне запитання: «Чи не краще просто намагатися сприймати Русь такою, якою вона сама себе бачила, не шукаючи в ній спеціально нічого українського?» та варіант відповіді історика: «Чим більш інклюзивною, поліетнічною і полікультурною (та менш телеологічною, моноекторною, ексклюзивною) буде «наша історія», тим менше, можливо, залишатиметься місця для невинуватених прагнень українізації Русі» [9, 32].

На наш погляд, подібна поляризація версій щодо етноісторичного минулого українських земель багато в чому спровокована вакуумом традиції ігнорування вітчизняними істориками солідних теоретичних фундаментів власних концепцій, причому не лише суто історичного рівня, але й суміжних дисциплін. У такому розрізі й аналіз сучасної української історіографії етнічної історії східних слов'ян переконує нас також у тому, що однією з найбільших проблем у цій сфері залишається надзвичайно низький рівень її теоретично-методологічної основи. При цьому, як ми вже зауважували раніше, на превеликий жаль, спостерігається стійке небажання (а подекуди й банальне ігнорування) ґрунтовно аналізувати теоретичні аспекти етноісторичних досліджень, що, з одного боку, створює відчутну термінологічну плутанину, а з іншого – нерозуміння закономірностей розвитку людських спільнот, як і їхньої таксономічної поліваріантності [10, 56].

Втім, варто сподіватися на якісні зрушення й у цій царині, адже проблему сьогодні усвідомлює певна частина українських науковців, які, щоправда, нерідко обмежуються лише загальною констатацією означеної проблеми, не пропонуючи, в підсумку, якихось конкретних напрямів виходу з неї. Водночас можна погодитись із зауваженням О. Моці, що у східнослов'янській історіографії, відносно висвітлення середньовічних процесів етнічного рівня, «зафіксована значна кількість теорій, у яких (м'яко кажучи) присутня недостатня кількість фактів для їх підтвердження» [11, 64]. Для пострадянського становища української (але не лише її) історичної науки загалом характерним є зниження уваги до методологічних основ, щоправда наслідком цього є те, що раніше вони штучно стимулювалися ідеологією, а відтак, і сьогодні (очевидно підсвідомо) багатьма залучаються без критичного переосмислення, що епістемологічно є край небезпечним явищем.

Необізнаність істориків із етнотеоретичними аспектами зумовлює різні контроверсійні припущення, наприклад, щодо так званої «безетнічності» населення Київської Русі. Так, О. Моця стверджує: «На наш погляд, для кінця I – початку II тис. н. е. більшість людей у Східній Європі, насамперед селяни, була в сучасному розумінні (на жаль, дослідник не уточнює, в чому полягає це розуміння. – К. І.) цього терміну безетнічною» [12, 23]. В іншій праці він пояснює цю «безетнічність» населення тим, що відносно того періоду, начебто, «ще не

можна говорити про існування російської, української та білоруської націй чи хоча б народностей» [11, 67]. Однак, крім того, що і нація, і народність не є суто етнічними спільнотами людей, а отже, не обов'язково повинні мати спільну етнічність (скажімо, сучасна американська нація), безетнічність неможлива вже як явище в соціальному просторі, адже іноетнічні спільноти чітко відрізняють «ми» від «вони» (наприклад, візантійські джерела чітко вирізняли слов'ян від інших спільнот, адже для них це була інша етнічна група).

Критикує пропоновану концепцію «безетнічності» населення Київської Русі й Л. Залізник, визначаючи основні недоліки «ранньосередньовічної концепції україногенези». Інакше як непорозуміння, – зауважує він, – твердження про безетнічність не назвеш, адже «заперечувати етнічний поділ середньовічної Європи лише на підставі відсутності в ній модерних націй сучасного типу не можна» [13, 9]. У свою чергу, ми не можемо погодитись із твердженням цього дослідника, що «етнічний поділ людства – видова ознака *Homo sapiens*» [13, 9], адже етнос – не біологічна популяція (хоча в етнології подібні погляди присутні). Важко погодитись і з іншими теоретичними «новаціями» у сфері дослідження етногенезу східних слов'ян, пропонованими тим таки Л. Залізником. Передусім це стосується певних «універсальних законів етнічного розвитку європейських народів», невідповідність яким, згідно міркувань цього фахівця, становила головну проблему радянської історіографічної концепції етногенези східних слов'ян [14, 49]. Відчуваючи, напевно, надмірну претензійність терміну та концепту «універсальні закони етнічного розвитку», Л. Залізник нещодавно запропонував більш м'яке поняття (хоч і не менш дискусійне) – «визнані в Європі етнологічні принципи» [13, 6]. Шкода, але дослідник не повідомляє, ким ці принципи з європейських учених запропоновані (а відтак, у статті немає жодного на це посилання) та наскільки вони суголосні вітчизняній етнології в теоретичному контексті.

Подібні теоретичні проблеми притаманні й безпосередньо інтерпретаціям етноісторичних особливостей розвитку Давньокіївської держави, а тому доволі складним питанням для сучасної української історіографії залишається передусім етнічний розвиток східнослов'янського населення Київської Русі. І якщо ще наприкінці 1990-х рр. О. Толочко і П. Толочко переконували, буцімто, «об'єктивно проблема етнічного розвитку Русі не належить до надто складних», адже для цього «наявне велике коло джерел (писемних і археологічних)» [15, 288], то вже у середині наступного десятиліття, зокрема П. Толочко, демонстрував протилежну позицію: «Дослідження етнічного розвитку епохи Київської Русі переконує, що вирішення цього питання ускладнене значною мірою через нечіткість предмету пошуку» [16, 11].

Водночас, проаналізувавши історіографію цієї проблеми, в тому числі й сучасну, цей український історик слушно підкреслив, що «проблема етнічного розвитку часів Київської Русі, як і раніше, зумовлює живе зацікавлення серед археологів, істориків, етнологів і філологів і, зрозуміло, потребує подальших її досліджень» [16, 60]. Хоча, скажімо, важко погодитись із думкою цього фахівця, що, «досліджуючи проблему етнічного розвитку часів Київської Русі, необхідно постійно мати на увазі літописні свідчення, які *однозначно* (?!; курсив наш. – К. І.) вказують на те, що багато чого в її етнічній історії визначилося ще на переддержавній стадії життя східних слов'ян» [16, 66]. Крім того, що дослідник сам же критикує «етнографічну карту» пропоновану літописцем, довіряти Літопису «однозначно» (до того ж у реконструкції етнічних процесів), на наш погляд, є доволі дискусійним моментом.

Відносність літописних свідчень багато в чому ускладнює інтерпретацію етнічної історії Київської Русі, особливо з огляду на ту обставину, що ця східнослов'янська держава не була за етнополітичною структурою моноетнічною, включаючи значний конгломерат неслов'янських етносів. Хоча, безсумнівно, «основою утворення Київської держави була південна група східнослов'янських племен – предків українського народу, соціально-економічний розвиток яких був вищим, порівняно з іншими східнослов'янськими групами» [7, 193]. На думку В. Барана, мова в цьому випадку має йти передусім про полян, а не про «слов'янських русів, які нібито поглинули всі східнослов'янські племена, згадані Літописом, і створили єдину східнослов'янську етнічну спільність». Дослідник дотримується погляду, що назву «русь» нав'язали полянам варяги, котрі утвердили в Києві норманську династію князів, внаслідок чого ця назва поширилася на все населення держави. Відтак, «русь» була не етнонімом, а позначала «в широкому розумінні все населення Києво-Руської держави від Вісли до Волги» [17, 248].

Приблизно столітнє існування Київської Русі з центральним великокняжим управлінням, по суті, порушило природний характер етнокультурних процесів, що визначилися внаслідок розселення слов'ян у V–VIII ст. Державна структура на деякий час досягла відносної політичної й економічної стабільності. З цього приводу В. Баран зауважує: «На жаль, у літературі цю державно-політичну ситуацію нерідко трактують як етнічну єдність, що веде до утворення давньоруської народності. Але це тільки підміна понять, яка не відбиває об'єктивних реалій. За сто років на величезних просторах місцеві етномовні і культурні відмінності різних східнослов'янських племінних груп не були знівельовані. Вони залишалися і, мабуть, найбільше спричинили розпад Київської держави, що фактично була імперією Рюриковичів» [17, 250]. На думку ж Г. Півторака, «є підстави вважати, що вже на кінець XII ст. українська народність у тому розумінні, до якого ми звикли ще зі шкільної лави, в основному, сформувалася і мала дві гілки: галицько-волинську (вона зберегла за собою традиційну назву Русь) і наддніпрянську, для якої з кінця XII ст. з'являється назва Україна» [18, 67].

Проблема етнічного розвитку Київської Русі, як не важко в цьому переконатися, насамперед лежить у площині інтерпретації взаємозв'язку етнічного та політичного. Тому слід погодитись із С. Макарчуком, що «не можна нехтувати роллю держави в етнічному розвитку народу, але не можна й абсолютизувати, як це робила плеяда російських академіків і дотепер дехто продовжує в Україні». Адже етнічний розвиток спільнот відбувається за власними автономними нормами і закономірностями, яких історики й етнологи і досі детально не пізнали [19, 112]. Тому, аналізуючи «руську історичну спільність людей X–XIII ст.», етнолог намагається з'ясувати в першу чергу: «чи весь східнослов'янський суперетнос до X ст. формувався на основі одних і тих самих попередніх етнічних субстратів?» [19, 99].

Загальний висновок, до якого дійшов С. Макарчук, має наступний вигляд: «В етнічному сенсі слов'янський суперетнос на східноєвропейському просторі не лише в умовах руської державності IX–XIII ст., а ще до її появи складався з трьох виразно відмінних між собою етнокультурних спільностей, – назвемо їх праукраїнською, праросійською та прабілоруською... Дотримуючись погляду, що у складі Київської Русі (як держави) слов'янський суперетнос від самого початку державності вже був диференційований етнічно на праукраїнський, прабілоруський і праросійський етноси, мусимо при цьому визнати: у складі однієї держави ці три етноси впродовж IX – першої половини XIII ст. зазнали впливу конвергентних процесів, які, за певних об'єктивних обставин, могли б сприяти не лише політичній, а й етнокультурній консолідації Русі» [19, 104, 107].

На окрему увагу заслуговує аналіз концепції етнічного розвитку східних слов'ян періоду Київської Русі, котру останні два десятиліття розробляє український археолог Л. Залізник. Останній також виходить з того положення, що відносна державна єдність Русі не може бути аргументом на користь єдності етнічної. Значні сумніви у вченого викликає і твердження про єдину етнічну свідомість населення Київської Русі [20, 86–87]. Пропонуючи власну версію етногенезу українців, що «базується на визнаній сучасною етнологією універсальній схемі походження народів» (евристична проблемність цієї категорії вже обговорювалася нами вище), дослідник намагається відповісти на питання: чи існував український етнос у Київській Русі? «На мою думку, – стверджує Л. Залізник, – мешканці княжих Києва, Переяслава, Чернігова, Галича були тією ж мірою українцями, як і тогочасні жителі Гнезно, Парижа та Лондона були, відповідно, поляками, французами та англійцями» [13, 11].

Окрім цього, вчений пропонує розглядати Київську Русі як «українську імперію», котра посприяла появі нових східнослов'янських етносів, внаслідок своєї політики «русифікації»: «Як стародавній Рим романізував свою варварську периферію, так княжий праукраїнський Київ русифікував (від Русь, а не Росія) лісову північ Східної Європи». Внаслідок же «колонізаційних зусиль праукраїнського княжого Києва, на далекій північній периферії імперії сформувалися молоді етноси білорусів, псково-новгородців, росіян». І хоча «український етнос втратив створену ним імперію», все ж таки він, продовжив своє буття в бездержавному стані на своїх етнічних територіях [14, 50]. З огляду на це, констатує Л. Залізник, «починати історію росіян із заснування княжого Києва таке ж безглуздя, як починати історію румунів чи французів зі заснування Лондона, а мексиканську – з виникненням Мадріда» [13, 12].

Незважаючи на в цілому досить радикалізований характер цієї концепції, вона, на наш погляд, містить і раціональні постулати. Зокрема стосовно осібності етно- та державогенези східних слов'ян у домонгольський період. З іншого боку, доволі дискусійною є теза про суто українську етносоціальну сутність Київської Русі, яка породила інші східнослов'янські етноси. Оскільки, керуючись такою логікою, етногенез українців має окреме, від решти східних слов'ян, а до того ж ще й більш давнє, коріння. Ще одним важливим контекстом пропонованого підходу є власне заперечення існування давньоруської народності як окремої східнослов'янської етнічної спільноти періоду Київської Русі.

Мусимо визнати, що саме концепт «давньоруська народність» у сучасній українській історіографії є одним із найдискусійніших і найбільш артикульованим, а відтак, таким, що гостро критикується багатьма дослідниками етнічної історії киеворуської доби. Варто також відзначити, що в російській і білоруській історіографії цієї проблеми дискусії з цього приводу майже відсутні, а власне концепція давньоруської народності фактично апріорно підтримується більшістю істориків (в Білорусі вона зокрема і надалі залишається по суті «офіційною», хоча багато дослідників намагаються її все ж таки спростувати).

У межах української історичної думки сьогодні найбільшим прихильником існування давньоруської народності залишається П. Толочко. На думку останнього, «в IX – на початку XII ст., на основі півтора десятка східнослов'янських племінних об'єднань склалася відносно єдина давньоруська етнічна спільність, головною умовою консолідації якої була Київська Русь» [15, 294]. Причому фахівець однозначно наголошує на політичному пріоритеті у формуванні цього явища: «З часу введення в історичну літературу терміну «давньоруська народність» дослідники не сумнівалися, що явище, ним позначене, з'явилося значною мірою завдяки об'єднавчим діям держави» [16, 23].

Дослідник категорично переконує: «Все ж таки висновок радянської історіографії щодо визначальної ролі держави в складанні давньоруської народності не може бути оскаржений. По суті, це взаємообумовлені історичні явища. Спочатку етнос з назвою «Русь» створив державу, а потім ця держава сприяла консолідації всіх східних слов'ян і поширенню на всіх них спільного імені «Русь» [16, 24]. Формування етнокультурної й етнополітичної спільності руського народу, згідно тверджень П. Толочка, передусім підтверджують саме літописні терміни «Русь» і «Руська земля» [6, 15]. Більше того історик переконаний, що вже «для Іларіона, Нестора, Никона, інших давньоруських літописців Київська Русь була не просто сукупністю земель, а єдиним державно-територіальним і етнічним цілим» [15, 312].

Перманентно П. Толочко не погоджується із сучасною критикою концепції давньоруської народності, особливо в українській історіографії, де «концепція єдиної давньоруської народності, як «колиски трьох братніх східнослов'янських народів» оголошується витвором офіційної радянської історичної науки і на цій підставі відкидається» [15, 295]. При цьому, з погляду науковця, «жодні інші аргументи щодо неспроможності концепції спільності походження східнослов'янських народів не наводяться», що не повинно дивувати, адже «в більшості випадків цією проблемою переймалися люди, котрі ніколи професійно її не досліджували, а отже, не володіють ні джерелознавчою базою, ні історіографічними набутками попередніх поколінь істориків» [15, 295]. У свою чергу, ми не можемо погодитись із тим, що зазначена концепція критикується та відкидається сучасними дослідниками лише через її «радянську прописку», а також із тим, що представники «табору критики» є аматорами чи дилетантами, які, згідно П. Толочка, «просто погано знають праці попередників» [16, 31].

Не сприймаючи, таким чином, жодної критики концепції давньоруської народності, історик тим не менш і сам висловлює певні сумніви, принаймні в її поняттєвому наповненні: «Дослідники, які ще вчора спокійно користувалися словосполученням «давньоруська народність», – зауважує П. Толочко, – раптом засумнівалися в його історичній коректності. Більш сумлінні почали пом'якшувати свою позицію різними обмовками. Звісно, етнічна спільність була, але, по-перше, не абсолютна, а по-друге, не на всьому величезному просторі східнослов'янського світу. Серед тих, хто «обмовлювався» був і автор цих рядків, якому здалося, що термін «етнокультурна» чи «етнополітична» спільність більше відповідає консолідаційному становищу давньоруського суспільства. По суті, це те саме, що й народність, але менш жорстко термінологічно» [16, 13]. Не важко при цьому помітити, що в результаті подібних «обмовок» етнічна спільність була і не була, була, але не скрізь, а до того

ж і не етнічна, а етнокультурна чи етнополітична. Отже, концепція давньоруської народності потребує насамперед істотного теоретичного переосмислення, зокрема позбавлення статусу її безапеляційного сприйняття/не сприйняття, до того ж засобами сумління чи через призму історіографічної доцільності.

Не сприймає пропоновану позицію в цьому питанні й сучасний український етнолог С. Макарчук: «Академік П. Толочко, – наголошує він, – видав книжку «Древнерусская народность», в якій спробував дещо згладити агресивну претензійність російської історіографії на давньоруську історичну та культурну спадщину і спробував впровадити на означення тієї «народності» прикметник «русская», «русский» з одним «с»... Та врешті-решт, із благого наміру українського академіка вийшов пшик. Петербурзьке видавництво дало назву книжці не «Древнерусская народность», а «Древнерусская народность» [19, 97–98]. Проте, С. Макарчук не обмежується лише докорами «поліграфічно-редакторського» непорозуміння, але й вказує на інші істотні проблеми теоретично-методологічного характеру відносно інтерпретації концепції давньоруської народності. Науковець зокрема пропонує з'ясувати, наскільки вдалим і обґрунтованим взагалі може бути у цьому випадку вживання самого терміну «народність». Оскільки він властивий для всіх східнослов'янських мов, то за радянського часу вживався на означення національної приналежності людей, тобто мав семантичний зміст слова «національність», як у сучасній польській мові «narodowo[»]. Видається, однак, – продовжує С. Макарчук, – що у другій половині ХХ ст., коли наука почала широко послуговуватись категоріями «етнос», «етнікос», «субетнос», «суперетнос» та іншими, термін «народність» історіографічно виявився менш вдалим і змістовно менш чітким [19, 99].

Вище ми вже відзначали, що цей львівський етнолог дотримується погляду, згідно якого, ще до появи Київської Русі східнослов'янський суперетнос мав ознаки етнічної диференціації. Тому, на думку С. Макаручука, «не мають рації ті автори, які стверджують, що український, російський, білоруський народи виокремилися зі складу «давньоруської народності», у зв'язку з політичними подіями ХІІІ ст. (В. Пічета, В. Мавродін, Б. Рибаків, П. Толочко та ін.)». Навіть якщо припустити такий сценарій етнічного розвитку східних слов'ян, «тоді важко було б пояснити, чому інші політичні катаклізми і попередніх, і наступних століть не витворили на українській землі етносів проросійської, пролитовської, пропольської, проавстрійської, проугорської, прорумунської, протурецької чи іншої спорідненості» [19, 111].

Не підтримують об'єктивність існування давньоруської народності й інші сучасні фахівці української історичної науки. Наприклад, В. Баран, який (як ми вже бачили вище) також не поділяє поглядів щодо тотожності етнічного та державно-політичного розвитку Київської Русі. Він переконаний натомість, що відносна політична єдність у давньоруський період не нівелювала етнічної специфіки різних сегментів її населення і цей факт «прекрасно розуміють прихильники концепції всеохоплюючої етнічної єдності». Саме тому, на думку археолога, вони вдаються до створення міфічних слов'янських русів, які, нібито, поглинули всі інші східнослов'янські племена». Адже, «якщо до приходу норманських князів з династії Рюриковичів не існувало слов'янської русі, ні руської землі, а це беззаперечний факт, то ніколи не існувало в додержавний період слов'янської етномовної єдності, а в період Київської держави – і давньоруської народності» [17, 250] Зрештою, вчений пропонує такий висновок: «Київські князі створили державу імперського типу, але не створили і не намагалися створити єдину давньоруську народність. Її вигадали історики» [7, 7–8].

У свою чергу О. Толочко переконує, що «концепції давньоруської народності суттєво шкодить поширена в літературі етнізація цього поняття, тобто, розуміння її як реального «народу», обов'язково скріпленого єдністю біологічного походження, лінгвістично та культурно однорідного». Відтак, давньоруська народність розуміється як ще одне літописне «плем'я», тільки таке, що розрослося до меж усієї Русі [42, 115]. Усвідомлюючи, що цю проблему не можна подолати «без методологічних інновацій», дослідник запропонував застосувати теорію так званих «уявлених спільнот» Б. Андерсона, в контексті «антропологічного розуміння» давньоруської народності. Ця ідея поки що не набула більш глибокого аналізу, але проти неї виступив зокрема Л. Залізняк, на думку якого, «екстраполювати модель Б. Андерсона на етнічні процеси Х–ХІІ ст. не зовсім коректно». Принаймні, «для цього необхідна суттєва її адаптація до специфіки європейського середньовіччя» [20, 90]. Загалом же необхідно відзначити, що саме Л. Залізняк у сучасній українській історіографії етнічної історії

східних слов'ян є найпалкішим опонентом теорії існування давньоруської народності, вважаючи, що «у наш час ідеологічні релікти радянських часів, на кшталт давньоруської народності, стоять на заваді об'єктивного вирішення проблеми україногенези» [22, 70].

Одним із головних недоліків цієї концепції він вважає той факт, що по суті вона є своєрідним «політичним інструментом» у відносинах України та Росії. З цього приводу Л. Залізник висловлюється досить емоційно: «Не секрет, що багато хто в Україні дивиться на її минуле, сьогодення та майбутнє очима Москви та Петербурга. Тому ключові моменти української історії є полем перманентної боротьби українців з опонентами... До числа ключових належить і проблема давньоруської народності, що гнилою колодою лежить уперек української історії, вкорочуючи її вдвічі, відбираючи в українців право на культурно-історичну спадщину княжого Києва на користь «Великої Росії». Тому вся критика цього наріжного каменя «великорусской истории» викликає супротив численних симпатиків білокам'яної» [22, 70]. Називаючи давньоруську народність «модифікацією імперського міфу про колиску трьох братніх народів», Л. Залізник переконує, що вона покликана «фальсифікувати реальну історичну картину, з очевидною метою створення ідеологічного підґрунтя для реанімації імперії» [23, 99].

На користь політичної заангажованості концепції давньоруської народності, з погляду Л. Залізника, свідчить і той факт, що вона, по суті, стала основою одіозних Тез ЦК КПРС «Про святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією», опублікованих у 1954 р. Попри те, що до того ця концепція критикувалася провідними російськими вченими, а в існуванні давньоруської народності засумнівався навіть сам її автор (В. Мавродін), вона все одно лягла в основу офіційної радянської концепції етнічної історії східних слов'ян. Причому проблема була переведена в політичне русло і будь-які наукові дискусії чи сумніви щодо давньоруської народності стали неможливими [14, 53]. Прозора ж неоімперська сутність цієї офіційної радянської концепції забезпечила її популярність у радянській та живучість у пострадянській історіографії. Саме тому на цих позиціях і понині стоїть більшість російських медієвістів [14, 51]. Дещо іншу ситуацію дослідник фіксує відносно сучасної української історіографії. На його думку, зокрема збірка «Ruthenica» (2002) засвідчила «суттєву трансформацію поглядів середнього покоління академічних істориків і археологів на «священну корову» радянської медієвістики – давньоруську народність» [20, 82].

Не ставлячи під сумнів ґрунтовність аргументів щодо спростування сутності положень концепції давньоруської народності, які наводить Л. Залізник, у свою чергу Н. Юсова, зокрема, не погоджувалася з його уявленнями про історіографічний процес навколо цієї наукової конструкції [5, 30]. Загалом дискусія цих двох істориків навколо означеного концепту була однією з найпомітніших у минулому десятилітті в межах сучасної української історіографії етнічної історії східних слов'ян. У результаті, Л. Залізник навіть запропонував певною мірою україноцентричний підхід до давньоруської народності: «Я пристаю на заклик Н. Юсової конструктивно оновити напрацювання покоління сталінських етнологів і пропоную перейменувати давньоруську народність у давньоукраїнську... На відміну від фундаторів та прихильників давньоруської народності, що вбачали в ній то окремий східнослов'янський етнос, то першу фазу розвитку великоросів, під давньоукраїнською народністю я маю на увазі не окремий етнос, а давньоруський етап розвитку українців, якому передувала племінна фаза україногенези» [22, 72, 74].

Не погоджуючись із Л. Залізником, що концепція давньоруської народності мала, насамперед, ідеологічну, а не наукову конструкцію, Н. Юсова, зрештою, і сама дійшла висновку, що цей конструкт зумовлювався багато в чому «партійно-державними рішеннями в галузі історичної освіти та науки». Адже саме в ідеологічних умовах ще довоєнного періоду були висунуті «положення про Київську Русь як спільний період історії східнослов'янських народів». Причому це «нове бачення Київської Русі як «спільноруської» держави наприкінці 1930-х рр. було офіційно визнано і впроваджувалося у сферу історичної науки й освіти в СРСР. Ця радянська концепція, – підкреслювала Н. Юсова, – створила основне ідейно-наукове підґрунтя для виникнення вчення про спільного предка сучасних східнослов'янських народів – давньоруську народність» [2, 363–364, 386].

У свою чергу Л. Залізник, не погоджуючись із закидами на свою адресу щодо надмірної патріотичності його поглядів, зауважив: «[Моя] концепція спирається на величезну дже-

рельну базу та численні наукові аргументи... Мабуть, варто обговорювати не ступінь патріотизму наукових конструкцій, а конкретні наукові положення, на яких вона побудована... Концепції не поділяються на кон'юнктурні, політизовані, патріотичні, нефахові чи фахові, застарілі та модерні, а на наукові та ненаукові» [13, 11]. З останнім висловлюванням важко не погодитись, а відтак, доводиться сподіватися на подальше зростання наукового конструктивізму, в тому числі й відносно досліджень етнічної історії Київської Русі, зокрема й у сфері україногенези.

Висновки. Звісно, це далеко не повний перелік тих етноісторичних аспектів, що були пов'язані з процесами у середовищі східнослов'янської спільноти Київської Русі. Однак, навіть окреслені у цій розвідці напрями наукових пошуків відносно означеної проблематики у сучасній українській історіографії, дозволяють констатувати низку суперечливих моментів. У першу чергу, варто відзначити надзвичайно слабкий теоретично-методологічний арсенал, яким оперують історики щодо аналізу та реконструкції етнологічної складової киеворуської тематики своїх студій. Крім цього, невідпрацьованою залишається й термінологічна частина цих пошуків, що, з одного боку, є продовженням попередньої вади сучасної історіографії, а з іншого – призводить до непорозуміння між фахівцями у межах дискусій відносно етнічних категорій тих спільнот, які, на думку вчених, відображали реальний стан населення Київської Русі. Найхарактернішим прикладом цього є доволі «подразливий» історіографічний конструкт, яким у сучасній українській історіографії виступає «давньоруська народність». Відрадным же є той факт, що, на відміну від решти східнослов'янських історіографій, в українській щодо останньої проблеми наявна фахова і доволі толерантна дискусія, що дозволяє сподіватися на глибше просування у реконструкції етнічної історії Київської Русі.

Список використаної літератури

1. Бондаренко Н. С. Славянский этногенез и становление украинского народа (историографический анализ) / Н. С. Бондаренко. – К. : Феникс, 2007. – 400 с.
2. Юсова Н. М. Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті – перша половина 1940-х рр.) / Н. М. Юсова. – Вінниця : Консоль, 2005. – 545 с.
3. Шнирельман В. Президенты и археология, или что ищут политики в древности: далекое прошлое и его политическая роль в СССР и в постсоветское время / В. Шнирельман // *Ab Imperio*. – 2009. – № 1. – С. 279–323.
4. Образ іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали Міжнародної конференції, Київ, 15–16 грудня 2005 р.) / упоряд. і наук. ред. Г. В. Касьянов. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2008. – 264 с.
5. Касьянов Г. В. Націоналізація історії та образ Іншого: Україна і посткомуністичний простір / Г. В. Касьянов // *Образ іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (Матеріали Міжнародної конференції, Київ, 15–16 грудня 2005 р.)* / упоряд. і наук. ред. Г. В. Касьянов. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2008. – С. 14–34.
6. Толочко П. П. До проблеми етнічної історії Київської Русі / П. П. Толочко // *Український історичний журнал*. – 2001. – № 3. – С. 14–15.
7. Баран В. Д. Історичні витоки українського народу / В. Д. Баран, Я. В. Баран. – К. : Генеза, 2005. – 208 с.
8. Ричка В. Київсько-руська проблематика в українській історіографії останнього десятиліття / В. Ричка // *Україна – Росія: діалог історіографій* / редкол. : В. Ф. Верстюк [та ін.]. – К. ; Чернігів, 2007. – С. 22–46.
9. Арістов В. Україна в пошуках «Русі» / В. Арістов // *Критика*. – 2009. – № 11–12. – С. 31–32.
10. Івангородський К. Етногенез східних слов'ян у наукових концепціях сучасних українських археологів / К. Івангородський // *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. – 2013. – Вип. 262. – С. 55–62.
11. Моця О. П. З «міфів народів світу»: про час появи східнослов'янських націй / О. П. Моця // *Ruthenica*. – К., 2002. – Вип. 1. – С. 64–69.
12. Моця О. П. Дві імперії – два етноси? / О. П. Моця // *Укр. іст. журн.* – 2001. – № 3. – С. 22–23.
13. Залізняк Л. Л. Ранньосередньовічна версія походження українців / Л. Л. Залізняк // *Магістеріум*. – К., 2011. – Вип. 45. – С. 5–13.
14. Залізняк Л. Л. Проблеми етногенезу українців з позиції сучасної європейської етнології / Л. Л. Залізняк // *Магістеріум*. – К., 2001. – Вип. 6. – С. 49–56.
15. Толочко О. П. Київська Русь / О. П. Толочко, П. П. Толочко // *Україна крізь віки*. – К. : Видавничий дім Альтернативи, 1998. – Т. 4. – 352 с.
16. Толочко П. П. Древнерусская народность: воображаемая или реальная / П. П. Толочко. – С.Пб. : Алетея, 2005. – 218 с.
17. Баран В. Д. Давні слов'яни / В. Д. Баран // *Україна крізь віки*. – К. : ВД Альтернативи, 1998. – Т. 3. – 336 с.
18. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов (Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски») / Г. П. Півторак. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 152 с.

19. Макарчук С. А. Етнічна історія України : навч. посіб. / С. А. Макарчук. – К. : Знання, 2008. – 471 с.
20. Залізняк Л. Л. Чи скресла крига давньоруської народності над Київською Руссю? / Л. Л. Залізняк // Магістеріум. – К., 2003. – Вип. 11. – С. 82–94.
21. Толочко А. П. Воображенная народность / А. П. Толочко // Ruthenica. – К., 2002. – Вип. 1. – С. 112–117.
22. Залізняк Л. Л. Древнерусская чи давньоукраїнська народність? / Л. Л. Залізняк // Магістеріум. – К., 2009. – Вип. 36. – С. 70–75.
23. Залізняк Л. Л. Походження українців. У лещатах імперських міфів / Л. Л. Залізняк // Магістеріум. – Вип. 20: Археологічні студії. – К., 2005. – С. 94–100.

Одержано редакцією 28.02.2014

Прийнято до публікації 15.05.2014

Аннотация. *Ивангородский К.В. Этноисторические аспекты в современной украинской историографии Киевской Руси. В статье проанализированы этноисторические аспекты в современной украинской историографии Киевской Руси.*

Ключевые слова: *Киевская Русь, этническая история, восточные славяне, древнерусская народность, историография*

Summary. *Ivangorodsky K.V. The ethnohistorian aspects in modern Ukrainian historiography of Kyivan Rus. Change of methodological vectors of Ukrainian historical science in the end of 20th – at the beginning 21st centuries stipulated the necessity of not only cleaning of the already accumulated knowledge from ideological stratifications but also creation of new similar shell, indeed already in the national framing. Therefore an artificial turn became the unsingle phenomenon in a great deal from a class struggle, oppressed in a «general cradle» by feudalism, east slavs – to the first «national state» of Ukrainians in the person of Kyivan Rus. However, for next two decades of passion went out slowly, and the range of problems of Kyivan Rus, mainly, was concentrated in the river-bed of the self-weighted scientific analysis, the qualificatory line of that from now on was pluralism of ideas. From here, ambiguousness, that characterizes various interpretations of ethnic and ethnosocial processes of the Old-russian nationality by the modern Ukrainian specialists historians, archaeologists, ethnologists, anthropologists and even linguists. Firstly, it costs to mark an extraordinarily weak in-methodological arsenal historians operate that in relation to an analysis and reconstruction of ethnologic constituent of subjects of Kyivan Rus of the studios. Except it, the unexhaust is remained by terminological part of these searches.*

Key words: *Kyivan Rus, ethnic history, east slavs, Old-russian nationality, historiography*

